

SZÁMŰZÖTT ZENÉSZ PÁRIZSBAN

Úgy tűnik, lehetetlen vállalkozás megfejteni a titkot, miért Párizs a világ városa: „ahol a szellem lehelete és az elme kíváncsisága állandóan stimulálódnak”. Párizsban a valóság ugródeszkájáról szökik a képzelet. Ezek a bölcs sugallatok is arra készítetnek bennünket, hogy viselkedjünk méltón, e földi életünkben, mert akik – az elmúlt századokban, évtizedekben – elhunytak, lassan kihulltak/kihullnak a köztudatból; vagy csak az hal meg igazán, akit elfelednek... – ehhez a „végponthoz” viszonyíthatunk mindent. Ez a viszonyítás iránti vágy lehet az egyik lehetséges magyarázata annak, hogy a számukra ismeretlen temetőket is felkeressük, megfigyeljük színeit, beleolvadva a csendbe – megnyugvást keresve. A felfedezés titkolt reményével, megmagyarázhatatlan érzéséért.

Párizs északi pontján, Porte de Clichy mellett, a Montmartre dombja mögött (8, rue Saint-Just) található az 1886-ban megnyitott, tíz és fél hektáron elterülő Batignolles temető. Egyetlen magyar sírjáról még a temető nyilvántartása is „megfeledkezett” – talán ennek köszönhető, hogy még látható. Az ódon síremléken halványodó felirat, feldereng egy magyar keresztnév, Sándor; majd a megkopott betűk körvonalaiból összeáll a kép, olvashatóvá válik egy halványodó üzenet: „Itt nyugszik / Felső-Eőri Bertha Sándor / hazájának hű fia / meghalt 1912. nov. 23./ Legyen könnyű az idegen föld az ő hű magyar szívének.”

A felfedezés pillanata, megmagyarázhatatlan érzése semmi mához nem mérhető, ma már tudom. Napokig őrzöm a titkot, nem mondtam el senkinek, hogy megtaláltam az egykor ünnevelt magyar zongoraművész, zeneszerző, író párizsi nyughelyét. Még óvatosabb lettem, amikor megtudtam, hogy a sírhelyek megváltási idejét Párizsban is szigorúan szabályozzák: az újraváltás, azaz a sírhely bérleti idejének meghosszabbítása hiányában a síremléket felszámolják, a maradványokat a temető közös sírjába helyezik át, a sírhelyet újra értékesítik.

A temető irodájában, a gondnok kétszer is átlapozta a korabeli nyilvántartást, de az 1913-as évszám alatt nem talált rá Bertha Sándor nevére. Ennek oka, talán az lehet, hogy a hetvenéves korában, Párizsban elhunyt művészt először Saint-Ouenban temették el; ám egyik tisztelője, Geőcze Sarolta (1862–1928) a külvárosi temetőnél méltóbb nyughelyet keresett, ezért a Batignolles temetőben megvásárolta azt az örök sírhelyet ahol Bertha Sándor végleg nyugalomra tért (1913. június 23-án, ide temették át). – A sors fintora, hogy Geőcze Sarolta (1862–1928) szociológus, pedagógus, művelődéspolitikus, a Keresztény Munkásnők Országos Egyesületének megalapítója síremlékét, a Farkasréti temetőben már felszámolták – a sírhely bérleti idejének meghosszabbítása hiányában.

A múlt széthullott, az elhunytak is kihullnak a köztudatból. Egyre kevesebben ismerik a Bertha család történetét, történelmi szerepét, közéleti szerepvállalásait. Bertha Bulcsu író sincs már közöttünk, ám szövegeit újraolvashatjuk, és megtudhatjuk: „...Kétségtelenül éltek jelesebb Berthák is, például Bertha Sándor költő (1796–1877), aki részt vett a reformkor mozgalmaiban és az 1832–36-os országgyűlésen a kerületi naplót vezette. Vagy [fia, ifj.] Bertha Sándor zeneszerző (1843–1912), aki a kiegyezés előtt Lipcsében élt, utána Párizsba költözött, s ott halt meg. Bertha Sándor zenei tárgyú tanulmányokat is írt a magyar zenéről és Liszt Ferenc munkásságáról. Írásai a Magyar Szalonban, Vasárnapi Újságban, Pesti Naplóban, Nemzetben, Zenelapban, és francia lapokban jelentek meg. Különösen jelentős volt a maga korában a Mémorial Diplomatique 1886-os számában közreadott írása és a Nouvelle Revue 1897-es számaiban megjelentetett L'école musicale Hongroise, a L'Art Musicale, és a La musique des Hongrois című írása. Összefoglaló munkája később a Lavignac Enciklopédiában is megjelent 1922-ben. [...] Soha nem tudtam pontosan, hogy fent vagyunk családilag, vagy lent? A félig paraszt, félig értelmiségi vitaminhiányos tisztviselői állapot bennem mindent összekevert. A Berthák ráadásul úrhatnám emberek voltak, korgó gyomorral, kopott ruhában is az asztalt verték.”¹

¹ Nincs hová hazamenni, Új Írás, 1979. 1.

Pótolhatatlan szellemi értékeinkről feledkezünk meg, mert az utókor hálátlan... – Az idősebb Bertha Sándor halálakor még így emlékeztek: „Elment Széchenyi után, ki őt szerette. Neki is helye lesz – bár szerénysége arra nem számított – azon Pantheonban, melyet a jó, becsületes, hű hazafiaknak, fáradhatatlan, önzetlen munkásoknak emel legalább szívében a hálás utókor...”² Jeles elődeink egyikéről van szó! Széchenyi és Bertha bizalmas kapcsolatát levelek is bizonyítják. Széchenyi István a felvilágosult kisnemesség képviselőjét tisztelte benne, amikor bizalmába fogadta, s véleményét figyelembe vette reformprogramja kidolgozásában. Bertha Sándor Széchenyinek az 1825-ös országgyűléstől a döblingi siralomházig bizalmasa volt Tasner Antallal együtt. Bertha Sándor életének 81-ik évében, 1877. február 4-én halt meg. A Vasárnapi Újság³ terjedelmes cikkben méltatta életútját, munkásságát.

Fia ifj. Bertha Sándor Mosonyi Mihály növendéke volt, de 1862-ben „művészeti önképzés s tapasztalatok végett” Németországba, Lipcsébe utazott. Mosonyi Mihály a Zenészeti Lapokban⁴ nyílt levélben támogatta Bertha döntését: „Ön tehát szilárdul el van határozva, hogy hazáját néhány évre elhagyja. – Határozatát csak helyeselhetem. Mert mint a tengerész szeme a vizek véghetlen fölszíne által erősödik s növekszik látványában: úgy a mi látóköreink is csak önmagunk szerezte idegen földöni tapasztalatok által szélesbedik. – Azon sok szomorú óra, melyet ön a hazán kívül fog leélni, vagy átszenvedni, ne hasson szándékára gátlólag, férfiasan küzdjön ellenük, hogy általuk le ne győztessek. E rövid száműzés oly áldozat, melyet ön szeretett hazánknak hoz.” Később Berlinbe ment, ahol Hans von Bülow, a nagynevű zongorista és karmester tanítványa volt.

Bertha hitte, elhitte, hogy külföldön ő a magyar zene prófétája, küldetése van. Valami kimondott, erősen hangsúlyozott magyarságot várnak el tőle: „egyenrangúvá lenni a modern Európával, bekapcsolódni a nyugat egyetemes munkájába”... A kor szigorú ítészei sem vitatták el, hogy nagy teherbírású, határozott tehetség és egyéniség. Végül második hazájának Franciaországot választotta, Párizsban telepedett le, a városok királynéja, a művészetnek fővárosa, „lebilincselte”... – közben Liszt Ferenc irányítása mellett fejlesztette tudását; Párizsból Rómába való utazásáról is beszámolt: „Liszt már vasárnap, f. hó 16-án Marseille-ben leend; oda rendelt engem is e napra, hogy 17-én este 7 órakor ott együtt hajóra szállhassunk, mely 33 óra alatt Civitta-Vecchiába röpit. Én tehát 15-én este indulok Párisból, s 16-án vasárnap délben érkezem meg Marseillesbe, 19-én pedig Liszt társaságában Rómába, az örök városba. Elöttem áll tehát a Sphynx ismét. De vajon mikor is nem áll az velünk szembe? Mely pillanat nem fontos az életben? Igaz, hogy mindenik; de mégis van köztük, mely súlyával azon pontra nehezkedik, mely egy jövőt emel föl, vagy egy egész múltat zúz össze. Azonban csak magunktól függ a Sphynxnek adandó felelet. Ha megfeszítjük minden akaratunkat, s ha a kitartás segélyünkre jó: úgy bárminő szörny is elállhatja az utunkat; még jobb, ha erősebb, győzni annál szebb!”⁵

Bertha küldetését, a magyar zene iránti elkötelezettségét a német, olasz, francia sajtó is meleg fogadtatásban részesítette; ennek is köszönhető, hogy rövid idő alatt a párizsi szalonok ismert és elismert alakja lett. Írásait (Alexandre de Bertha néven) a legelőkelőbb lapok, folyóiratok közölték. A sajtón keresztül igyekezett erősíteni a magyar–francia kapcsolatokat, a magyar irodalom, a magyar zene és a magyar viszonyok valódi állásának megismertetésével; s ezzel nagy szolgálatokat tett Magyarországnak.

Lelkes, idealista jellemének legélesebben kidomborodó vonása a mindig eleven magyar érzés volt. Elérte, hogy az 1845-ben alapított, de a napóleoni kormány által 1852-ben betiltott Párizsi Magyar Egylet 1864-ben újra kezdhesse működését (néhány évig az egylet elnöke volt, majd Zichy Mihály vette át az irányítást). Kortársai szerint „arisztokrata lélek volt, beárta a kevesek megértésével s becsülésével” – miközben az ifj. Berthától valami kimondott, erősen hangsúlyozott magyarságot vártak, mert tudták róla, külföldön ő a magyar zene prófétája. Ez a túlzott várakozás lehet a magyarázat arra, hogy operája, a Mathias Corvin ősbemutatója, a párizsi Opéra Comique-ban, 1883. június 18-án nem aratott sikert; ám kultúrtörténeti pillanat volt: bemutatták az első magyar operát.

² Vasárnapi Újság. 1877. 6.sz.

³ 1877. február 11., 6. szám)

⁴ Zenészeti Lapok, 1861, 412.

⁵ Uo. 1864. 24.

Később – Bertha Sándor Gyulai Pálhoz írt – leveléből az is kiderült, hogy Bertha Sándor Jules Ferry pártfogását, barátságát, támogatását is elnyerte. Császár Elemér tette közzé a dokumentumot: „Az alább közölt rövid levélkét különös véletlen juttatta kezembe. Egy bélyeggyűjtő ismerősöm akadt réa kiselejtezett dolgai között s olvasván a francia zárt levelezőlapon a címzett, Gyulai Pál nevét, nekem ajándékozta, Gyulai hűséges tanítványának. Irodalomtörténeti jelentősége e levélkének alig van, de írójának, és még inkább Gyulai Pálnak egyénisége miatt mégis reászolgál a közlésre. Így hangzik:

*Paris 1893 Mart 18án
223 rue de F[au]b[our]g.
St. Honoré*

*Kedves Barátom,
Még egyszer kérem, ne hagyja örökösen fiókjában szerencsétlen cikkemet. Már húsz hónapja hogy várok vele. Ez elég kibőtölésnek.
Nagyon meg vagyok zavarodva ma reggel: Ferry meghalt, s ő nekem igen jó emberem volt, már 27 év óta ismertem. Ő adatta elő Mátyás királyomat! Reményilem, az Ön egészsége helyreállt. Én valahogy megvolnék. Öleli igaz híve
Sándor*

A levél kézírásában rögtön ráismertem a Párizsban élt magyar író és zeneszerző Bertha Sándor jellemző, nőies kezevonására, de rávezetett volna a *Mátyás király* előadására tett célzás is: a Mathias Corvin, Bertha Sándor drámája ugyanis 1883. jún. 18-án valóban színre került a párizsi Opéra Comique-ban, mégpedig, amint éppen ez a levél bizonyítja, Jules Ferry pártfogása következtében. (Ferry annak a kornak egyik legkiválóbb francia államférfia volt, ismételten miniszterelnök, s akkor, 1893-ban, a szenátus elnöke. A németiség iránt érzett rokonszenve nálunk is népszerűvé tette.) Gyulai súlyos betegségére – 1892/93 telén – magunk is emlékszünk.

Talán nem lesz érdektelen, ha hozzáteszem, hogy a levelet hiába írta Bertha Sándor: Gyulai mégsem adta ki a cikket – legalább a Budapesti Szemlében 1893-tól kezdve jó pár évig nincs Berthától cikk.”

A párizsi kudarc után egy évvel később, 1884. június 5-én Bertha Sándor a magyarországi sikerben reménykedett, a budapesti Nemzeti Színház, éppen a Magyar Királyi Operaház elkészülte előtti utolsó operaelőadásként mutatta be a Corvin Mátyást; a darab szövegét Paul Millet, Jules Levallois írták, a zenét Bertha Sándor, a magyar fordítás Ábrányi Emil érdeme volt – de a siker Budapesten is elmaradt. Bertha nem írt több operát. Hazájában egyre kevesebbet emlegették. A *párizsi regény*, Szomory Dezső rendhagyó korrajza Bertha Sándor alakját is felidézi, Szomory, aki a katonáskodás elől menekült 1890-ben Párizsba, járt Bertha Sándornál, a square du Roule-ban. A találkozóról részletesen beszámol,⁶ így megtudhatjuk, hogy Bertha Sándor „...ez a magányos ember is hazafelé kívánczozott Magyarországra s egy biztató jelre, egy-egy homályos ígéretre, egy-egy kilátásos mondatra egy szál levélpapíron... – mert az ember nem tudja, csak akinek része volt benne, micsoda szomjúság az, micsoda vágy, hazamehetni Magyarországra!” Szomorynak sikerült, tizenhét év távollét után haza térhetett, Bertha Sándor Párizsban maradt. Halálhírét a Vasárnapi Újság, 1912. december 1-jén megjelent szám (is) közölte, a szerkesztőség elhunyt kiváló munkatársától búcsúzott: „Sokan még nevét sem ismerték, pedig meg érdemli halóporában is, hogy egész nemzete megilletődve ajkára vegye...”

Évszázada már, hogy Párizs legészakibb pontján, a külső körút mentén, a Montmartre dombja mögött eltemették. Száz év magány. Száz esztendeje már, hogy Bertha Sándor visszaadta lelkét Teremtőjének; szülőföldjén meglepedeztek róla – pedig megérdemelné, halóporában is, hogy hazatérjen. Haza...

⁶ Szomory Dezső: *Párizsi regény*, Bp. 1969. Szépirodalmi Kiadó, 268.